

Jacht op zielen in de Beurdsestraat

Volksretraite in oktober 1917

Cees Slegers*

'De Beurdschestraat, aan iederen Bosschenaar bekend, heeft over 't algemeen geen besten naam. Het is de beruchtste straat van 's Bosch en de verzamelplaats van allerlei slecht volk. Vechtpartijen zijn er aan de orde van den dag en menig druppeltje bloed is daar moeten vloeien. Zeker er zijn bewoners, waarin nog iets fatsoen en godsdienst is, maar velen, zeer velen behooren tot het uitschotje, als ik het zoo noemen mag van onze R.K. Kerk.'

Zo begint het uitgebreide verslag van de redemptorist pater Smeekens van een volksretraite in 1917 in de Beurdsestraat in Den Bosch.¹ Een volksretraite was een intensieve vorm van een volksmissie; er werd letterlijk gesproken over een 'jacht op de zielen in de geestelijke wildernis van volkswijken en achterbuurten'.² Volksmissies komen al voor zolang de R.K. Kerk bestaat. Elke parochie werd om de zeven tot tien jaar bezocht door priesters van buitenaf. Hele parochies en steden ondergingen dan een programma van preken en oefeningen om aan het eind gelouterd te biecht en ter communie te gaan. Voor

Versiering van de Beurdsestraat ter gelegenheid van De Plechtige Omgang. De foto verscheen in een boek bij het 'Gouden Jubilé der Herleving (van de Omgang) door de Vereeniging Mannenomgang', in 1916. Rechts in de gevel het beeld van Maria met het kind Jezus dat de bewoners van de straat vanwege 'de groote devotie tot de H. Maagd' in 1915 aanbrachten.

de moeilijke wijken had men een intensieve variant bedacht, die men volksretraite noemde. De missies en retraites werden uitgevoerd door allerlei ordes, maar het meest gespecialiseerd waren de redemptoristen. Deze orde vestigde zich in het midden van de negentiende eeuw in Den Bosch met een eigen klooster en een kerk in de Sint Josephstraat (de huidige Orangerie). Van al hun activiteiten deden de redemptoristen verslag.

Angst voor geloofsafval en het rode gevaar

Met de industrialisatie en het daarmee gepaard gaande rauwe kapitalisme van de negentiende eeuw nam in steden als Den Bosch de onderklasse van paupers in omvang snel toe. Deze mensen woonden in de stegen en sloppen van onder andere het Lombardje, de Uilenburg, de Pijp, de Beurdsestraat en Weversplaats. Ondanks hun mensonwaardige omstandigheden kregen socialisten in het Zuiden maar moeilijk vat op deze groepen. In 1891 had Paus Leo XIII de encycliek *Rerum Novarum* geschreven. Hierin werd gepleit voor katholieke vakbonden om de socialisten de wind uit de zeilen te nemen. Samenwerking tussen werklieden en patroons binnen een corporatief verband zou een alternatief moeten zijn voor de klassenstrijd. De grote man van de katholieke werkliedenverenigingen in Den Bosch was kapelaan, later mgr. Prinsen, van de Sint-Jacobparochie. De geestelijkheid van de parochie van Sint-Jan liet het op dit gebied helemaal afweten en had in feite de paupers uit de Beurdsestraat al afgeschreven. In deze straat woonden veel sigarenmakers, die werkten bij Goulmy en Baar aan de Boschdijkstraat. Deze sigarenmakers stonden bekend als lastig en gevoelig voor socialistische invloeden. Zij hadden in 1903 meegestaakt met de grote landelijke spoorwegstaking en in de winter van 1914 was er een grote staking bij Goulmy uitgebroken. Van Gaal merkte al op dat dat ironisch was omdat Goulmy bekend stond als een vrij moderne werkgever met een vooruitstrevend personeelsbeleid en een gezonde afstandelijkheid tot de geestelijkheid.³ Op 18 maart 1914 vond er in de avond een grote volksoploop van 1000 mensen plaats in de Beurdsestraat. In het politieverslag is te lezen hoe de rijksveldwachters onder een regen van stenen de menigte met de blanke sabel uiteenjoegen.⁴ De staking werd pas na maanden gebroken en viel uiteindelijk uit in het voordeel van de R.K. Bond van Tabaksverwerkers. De parochiegeestelijkheid bleef er zwaar op toezien dat men geen lid van andere bonden werd. In het voorjaar van 1917 werd er vanaf de preekstoel op gewezen dat een katholiek zijn Pasen niet zou kunnen houden als hij lid was van

De stichter van de redemptoristen, Alfonsus Maria van Liguori, werd in 1696 in Napels geboren. Op de meeste afbeeldingen staat hij hoogbejaard (hij werd 91 jaar) en gebogen. De patroonheilige van biechtvaders en theologen, die in 1839 heilig werd verklaard, leed aan jicht. (Uit: Jo Claes e.a., 'Sanctus. Meer dan 500 heiligen herkennen')

een anarchistische of socialistische vereniging.⁵ Het was in deze sfeer dat de redemptoristen besloten om de bewoners van de Beurdsestraat eens onderhanden te nemen. Zij knoopten daarbij heel slim aan bij een oud volksgebruik dat het jaar daarvoor weer in ere was hersteld.

Inschakeling van sleutelfiguren uit de wijk

In 1916 had er in Den Bosch voor het eerst weer een Plechtige Omgang met het miraculeuze beeld van Onze Lieve Vrouw plaats gevonden. De route van de traditionele 'beeweg' loopt door de Beurdsestraat en de bewoners hadden bij die gelegenheid zelf hun straat versierd. Pater Smeekens maakte hieruit op dat 'deze ruwe, onbeschaafde mensen' hun geloof nog niet helemaal verloren hadden. In overleg met de geestelijkheid van de Sint-Jan, de

oefeningen beginnen s'morgens 5 en s'evonds 8 uur

VOLKSRETRAITEN.

Retraite van *Woensdag 10* tot *Zondag 14 oktober*

Opening *Woensdag* avond den *10 oktober*
te *8* ure.

in de St. Josephskerk Kerkstraat.

BEWIJS VAN TOEGANG

voor *Daniël Heesbeen* ~~orgeldraaier en voddenkoopman~~

Vriendelijk verzoek: bij iedere oefening deze kaart meebrengen.

Volksretraiten de St. Bosch. 1914.

Zonder kaartje geen toegang. Met dit bewijs in de hand werd Daniël Heesbeen toegelaten tot de Volksretraiten. (Foto: auteur)

parochie waar de Beurdestraat toe behoorde, werd besloten om de feestcommissie die de versiering van de straat georganiseerd had, in te schakelen als propagandisten voor de volksretraite. Die commissie bestond uit 'de bekende lange Daan Heesbeen, orgeldraaier en voddenkoopman, twee schoenmakers, en nog twee dappere mannen van hetzelfde soort.' Zij werden uitgenodigd op de plebanie en toegesproken door plebaan Adelmeijer in aanwezigheid van kapelaan De Beer en de redemptoristen Hanrath en Smeekens. De genodigden werden met 'een sigaartje' op hun gemak gesteld. De plebaan bracht de versiering van het jaar daarvoor in herinnering, die zo mooi was dat er zelfs foto's van in de *Katholieke Illustratie* hadden gestaan. Na die lofprijzing kwam hij terzake en zei dat de paters propagandisten voor de volksretraite nodig hadden die circulaire aan de mensen in de buurt moesten afgeven en ze daarbij aan moesten sporen om aan de retraite deel te nemen. De orgeldraaier begreep het eerst niet en riep: 'Ik zal er de beste uitkiezen.' Toen de paters duidelijk maakten dat het de bedoeling was dat iederéén moest komen, hadden ze zo hun bedenkingen: 'Mijnheer, ge weet evengoed als ik, dat er hier en daar in de Beurdschestraat een zoodje woont'. De voddendraper onderbreekt: 'In welke straat niet?' Gedurende het gesprek werden de propagandisten enthousiast. Zij zouden het voorwerk doen met inschrijvingsformulieren voor de retraite, daarna zouden de paters met de parochiekapelaans aanvullende huisbezoeken verrichten.

De houding van de parochiegeestelijkheid

Die kapelaans, in het verslag steeds 'de Heeren' genoemd, hadden er niet altijd evenveel zin in. 'Op de Pastorie gekomen vernamen wij, dat de eene kapelaan niet gaarne door weer en wind wilde en de andere eene vergadering moest bijwonen. Dat was jammer.' Een andere keer had de pater tevergeefs een kwartier zitten wachten, de kapelaan was niet aanwezig. 'De plebaan die na eenige minuten binnen kwam, begreep er ook niets van en stuurde mij op mijn eentje weg. Hij vond het echter ook geraden, omwille van het schorriemorri geen onbekende huizen in te gaan, zoodat ik mij moest beperken tot dezelfde huizen van daags te voren, waar nog eenige personen moesten gesproken worden.' Uit het verslag blijkt duidelijk dat de parochiegeestelijken zich nooit in de buurt lieten zien.

De huisbezoeken

Smeekens' weergave van de huisbezoeken, compleet met dialogen in de directe rede, geven een indringend beeld van de armoedige omstandigheden in deze volksbuurt. 'Eindelijk traden wij een donkere gang binnen. Gelukkig dat wij voorzien waren van een electrisch lampje. Kapelaan de Lange liep al recht tegen een wagentje op. In een armoedige kamer zat de man in een hoek sigaren te maken. De vrouw met drie kleine kleuters zat bij hem. In een hokkig kamertje daarnaast zaten nog vier bleke kindertjes, op punt om naar bed te gaan. Echte armoede heerschte in dit huishouden en de zindelijkheid liet alles te wenschen over. Volgens hun zeggen werkte de man den geheelen dag, soms tot 's nachts 12 uur om sigaren klaar te maken, die moeder de vrouw overdag moest verkopen. De groote moeilijkheid voor den man

was dus, dat hij geen uurtje kon missen. Als hij kon, zou hij komen, maar er was weinig kans. Natuurlijk spoorden wij hem aan toch te komen, dat O.L. Heer wel voor de rest zou zorgen, maar wijzend op zijn kinderen zei hij: “Wie geeft ze dan te eten?” Zij missen het vertrouwen. En dat in vijf minuten inpompen is onbegonnen werk.’ Bij gemengde huwelijken werd rigoureuus ingegrepen. ‘Een Jood die met een katholiek meisje burgerlijk getrouwd was’, moest het huis verlaten omdat er nog geen kerkelijk huwelijk had kunnen plaatsvinden. Vervolgens werd er snel gehandeld. ‘Franciscus Regis⁶ zocht een nachtverblijf voor hem en vond dat ook. Van nu af beschouwen zij elkander als verloofden. De Jood doet zijn best voor zijn Catechismus zoo spoedig mogelijk te leeren. De Vicaris heeft gezegd er maar haast achter te zetten. De Jood heeft plechtig beloofd om voor het doopsel nog te komen om den Catechismus te leeren. Het meisje wilde natuurlijk de generale communie meehouden. Dit kon echter niet. De Vicaris stond toe dit in het geheim te doen. Maar pater Hanrath stelde voor om ’s avonds openlijk af te kondigen, dat zij van elkander gescheiden waren etc. etc. “Als zij dat goedvinden”, zei de Vicaris, “gaat dan je gang maar”. Wij naar de Beurdschestraat en jawel ze vonden het best. ’s Avonds voor de preek nu werden de personen met name genoemd. Er werd gezegd dat zij ergernis hadden gegeven, maar dat zij toegestaan hadden openlijk bekend te maken dat zij bereid waren die ergernis te herstellen. Dat de Jood niet meer bij haar in huis sliep, maar elders een kamer gehuurd had en dat zij elkander niet

meer als man en vrouw, maar slechts als verloofden erkenden en dat binnen korten tijd het huwelijk op wettige wijze zou voltrokken worden. De persoon was zelf in de zaal aanwezig en had natuurlijk veel bekijks. Het was muisstil in de zaal.’

In veel gevallen deden de mensen hun beklag tegen de paters over hun armoedige omstandigheden. Een ‘braaf gezin’ was al vanaf augustus achter met de huur omdat de vader, een ‘oppassende kereel’, nagenoeg blind geworden was. Maar de pater vertrouwde het niet helemaal omdat ‘bijna iedereen er mee aankwam. De kapelaan echter vertelde mij later, dat dit beste mensen waren en dat alles waar was. Z.E. zal de Vincentius er over aanspreken.’ Dus alleen de oppassende katholieke gezinnen konden rekenen op steun van de Sint Vincentius-vereniging.

Sigarenmakers

De sigarenmakers die in de fabriek van Goulmy werkten, waren het moeilijkst over te halen. Zij gaven tegenspraak en waren opstandig. De paters meenden de invloed van het socialisme te bespeuren. ‘Bij een huisbezoek zei een 18-jarige zoon: “Pater, laat mij door, ik moet naar het fabriek.” De pater probeerde hem nog over te halen, zijn moeder zei dat er zo mooi gepreekt werd en dat de anderen van de fabriek er ook heen gingen, waarop hij ant-

Onder een streng regime – sommige deugnieten durfden naar de fotograaf te kijken – werden er bij Goulmy en Baar sigaren gemaakt. (Uit: ‘Noord-Brabant’s Nijverheid in beeld’, Haarlem ca. 1918)

Verplicht kijken naar de fotograaf, in een van de fabriekshallen van sigarenfabriek Goulmy en Baar, omstreeks 1910. (Foto: Stadsarchief)

woordde: "Dat zou ik niet denken". Smeekens vermoedde dat hier iets achter zat. 'Het is wel curieus dat alle sigarenmakers van Goulmy, zowel in Sint-Jan als Sint-Jacob, pardous weigeren met de woorden: "Ik heb geen zin".'

Een andere sigarenmaker zei bij het huisbezoek: "Heeren, ik doe niet mee, want ge komt hier ook nooit eens met ... en terwijl maakte hij een gestie [gebaar] of hij geld telde."

Weer een andere zei dat hij geen tijd had voor de retraite vanwege zijn werk en werd boos toen de pater antwoordde dat hij toch Gods zegen voor dat werk nodig had. 'God's zegen!? Millioenen en miljoenen worden geslacht.' De pater suste dat we er hier in Nederland toch voor gespaard zijn. Het is de enige keer, dat er gerefereerd werd aan de Eerste Wereldoorlog. Wanneer de man uitlegde dat hij nog tabak moest drogen en moest eten, rekende de pater hem precies voor dat hij om 8 uur in de oefening aanwezig kan zijn. In het verslag staat dan: 'De kerel zat vast'. Deze formulering komt vaker terug als de paters iemand klem gepraat hadden, zodat hij wel moest komen.

Een sigarenmaker wierp tegen dat hij niet 'voor den schijn' wilde komen, volgens hem kwamen zeven van de tien mensen alleen om deze reden naar de kerk. Op zo'n moment nam kapelaan De Lange het woord op een felle manier over: "Wil ik jou eens iets

zeggen. Jullie sigarenmakers hebt geen pit in je lijf. Alleen omdat ge bang zijt, dat anderen er iets van zullen zeggen, verwaarloost jullie je plichten. Zeg aan al je makkers dat ik dat gezegd heb."

Medewerking van de werkgevers

Pater Smeekens loofde 'de medewerking van de Patroons, Commissaris van Politie, opzichter van de Gemeentereiniging, Mh. Sars vrachtrijder, Mh. Houtman, Mh. van Heusden en nog een Protestante sigarenmakerspatroon, zij gaven hunne arbeiders bereidwillig vrij. De drie laatste zelfs met behoud van verdiensten. Evenals de twee Katholieken Houtman en van Heusden, verklaarde de protestant dat men voor zulke zaken altijd gerust tot hem kon komen.' Omdat bij de huisbezoeken zo'n slechte indruk van Goulmy's sigarenfabriek was verkregen zijn de paters eens met de patroon gaan spreken. De paters werden rondgeleid door Goulmy en konden met eigen ogen zien dat er binnen de fabriek zo streng gecontroleerd werd dat er niets heimelijks besproken kon worden.

'Op iedere zaal zijn eenige mannen die niets anders te doen hebben dan streng te waken op de arbeiders. Geen arbeider mag zijn plaats verlaten zonder verlof van dien man. Als die man ergens ziet praten, plaatst hij zich onmiddellijk bij die persoon.' Bij de w.c.'s zit een 'man den geheelen dag door. Bij hem moet ieder closetpapier halen. Hij ziet welke deur zij ingaan en kan dus alles nauwgezet controleren.'

Toch was er nog een mogelijkheid: 'De eenige manier dat een jongen bedorven kon worden op het

fabriek is, dat hij werkt met een slechten [werk]baas. Iedere arbeider heeft naast zich een kleine jongen. Die jongen wordt betaald door dien arbeider. Nu gebeurt het dat Moeders niet zien naar den baas waar hij bij komt, maar alleen maar naar het geld dat deze hem geeft. Zoo'n baas nu kan zoo'n jongen bederven. Goulmy staat hiertegenover machteloos. De wet kan hierin verandering brengen. Een moeder echter, die haar kind gaarne bij een goede baas geplaatst ziet, kan altijd zijn [Goulmy's] hulp inroepen.' Maar de pater betwijfelde of dat in de praktijk zal werken: 'Op dit fabriek werken ongeveer 1000 arbeiders. In één zaal zagen wij 700 arbeiders aan het werk. Bij zoo'n troep is natuurlijk ook meer schuim en dus meer gevaar.'

De katholieke zuil in de parochie Sint-Jan

De gedachte dat ten tijde van de verzuiling de tegenstellingen tussen de bevolkingsgroepen minder groot zouden zijn door de verticale banden binnen de zuilen is al lang verlaten. Die samenhang bestond in de praktijk vooral 'voor het oog van het kerkvolk' zoals Ad van den Oord mooi voor Tilburg heeft beschreven.⁷

Want het waren niet alleen de paupers die zich weinig gelegen lieten aan de clerus. Ook de hogere standen lieten het afweten. Tijdens de volksmissie voor alle Bossche parochies rond Kerstmis 1905 kwam het tot een incident. De rapporterende redemptorist schreef dat 'de zogenaamde kliek van Katholieke Liberalen', die nauwelijks iets aan hun godsdienst doen dan 's zondags naar de mis gaan en hun Pasen houden, weer 'geschitterd heeft door afwezigheid'. Maar wat nog erger was: 'zij

hadden goedgevonden, om in hun Sociëteit Casino op Eerste Kerstdag een gezelschap commedianten uit Rotterdam uit te nodigen.' Na overleg met goede katholieken hadden de redemptoristen daar indirect tegen geprekeerd, want het rechtstreeks noemen van het stuk en het Casino zou alleen maar reclame zijn. Dit betekende dat de tweede voorstelling werd afge-

last omdat er bij de eerste maar enkele tientallen mensen in de zaal waren. 'Een schitterende overwinning van de H. Missie', schreven de paters in hun verslag.

Toen in 1963 de tijd van het Rijke Roomsche Leven en van de volksmissies op zijn eind liep en er een heel nieuwe wijk in Zuid was ontstaan, schreven de redemptoristen een 'strikt vertrouwelijke nota' waarin zeer kritisch werd teruggekeken op de parochie van Sint-Jan (waarin de Beurdestraat lag). De zielzorg had in deze parochie nooit op de eerste plaats gestaan. Door de speciale functie van de kathedraal 'had men vooral veel contact met de hogere kringen van de magistratuur, maar dit was geen zielzorgcontact, doch had meer de vorm van aristocratische connecties tussen kerkelijke en wereldlijke autoriteiten, waarin een uitspraak past als: 'Goed volk, houdt gij ze maar arm, dan houd ik ze wel dom.' Een uitspraak van een vroegere Bossche zielzorger tegen de Gruyter, volgens de schrijver van het rapport. De parochie was geen eenheid, er was geen parochieleven en er bestond al helemaal geen parochiegemeenschap. Rond de Markt en de straten rond de Sint-Jan woonden 'de oude middenstand en de notabelen' en in de steegjes achter de straatwanden de paupers.

Men zocht nog naar nieuwe, moderne vormen van volksmissies, maar deze actie werd ingehaald door de snelle ontkerkelijking van de maatschappij. Degenen die katholiek bleven waren mondiger geworden. Na de hautaine bovenlaag, die zich niet de wet voor liet schrijven door de clerus en de paupers die ongehoorzaam waren omdat ze toch niets te verliezen hadden, koos nu ook de eens volgzame middenklasse voor een eigen weg.

* Dr. Cees Slegers is socioloog en kenner van de Brabantse cultuur.

Noten

- ¹ Aanteekeningen over de Volksretraiten te 's-Hertogenbosch 1917, J. Smeekens C.S.R., in: Archief Kloosterarchieven in Nederland te Sint Agatha, Redemptoristenarchief map nr. 1083. Voor zover niet anders aangegeven komt de informatie voor dit artikel uit deze map.
- ² Max Kassiepe, *De volksmissieën in deze nieuwe tijd. Grondbeginselen en praktische wenken voor zielzorgers, en eene uiteenzetting over de Hollandsche volksretraiten* (Mechelen 1936).
- ³ Frans van Gaal, *Socialisme en zelfstandige arbeidersbeweging in 's-Hertogenbosch 1886-1923* (Tilburg 1989) p. 231 en 270.
- ⁴ Van Gaal a.w., p. 242-243.
- ⁵ *Het Huisgezin*, 21 maart 1917, geciteerd bij Van Gaal, p. 298.
- ⁶ Het liefdewerk St. Franciscus Regis was een vrijwilligersorganisatie en had tot doel om huwelijken te wettigen en kinderen te dopen.
- ⁷ Ad van den Oord, *Voor het oog van het kerkvolk. Tilburgse volksklasse tussen klerikale normering en geleefde praktijk, 1927-1939* (Tilburg 2007).

Schouwburgzaal Casino.

De voorstelling van de:
Voddenraper van Parijs
wordt uitgesteld tot 1
Januari

De Directeur,
CORNs. v. D. VELDE

Op 20 december 1905 verscheen deze advertentie in de Provinciale Noordbrabantsche en 's-Hertogenbosche Courant. Het drama werd opgevoerd door het 'Rotterdamsch Toneelgezelschap'.